

«ІДЕЇ МУСЯТЬ НАДИХАТИ НАРОД НА ЧИН»

[Рецензія на видання: Гирич І. В'ячеслав Липинський: хлібороб і жовнір (Співвідношення демократичного і консервативного в його історіософії) : монографія. – Київ : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2019. – 312 с.]

«IDEAS SHOULD INSPIRE PEOPLE TO ACTION»

[Publication review: Hyrych I. Vyacheslav Lypynsky: farmer and soldier (The ratio of democratic and conservative in his historiosophy): monograph. – Kyiv : M. S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archaeography and Source Studies, 2019. – 312 p.]

Нова книжка знаного київського історика Ігоря Гирича, яка щойно побачила світ, є, з одного боку, концентрованим підсумком його багаторічної праці над студіюванням життєвої долі та спадщини громадського діяча, політичного мислителя, історика, публіциста, теоретика українського консерватизму В. Липинського (1882–1931), з другого — містить безліч оригінальних думок, концептуальних висновків, влучних, інколи парадоксальних, спостережень. Позначена вона кращими рисами академічного письма, написана стилістично бездоганно, зрозуміло й доступно, добірною літературною мовою.

За жанром це не класична монографія, не науково-популярний нарис чи банальний життєпис. Це, швидше за все, інтелектуальний портрет героя, де біографія присутня як тло подій. Суспільно-політичний та ідейний ландшафт доби слугують тканиною, у яку вплітаються його вчинки й думки, переживання, надії, змагання. Взаємини Липинського з сучасниками, майстерно реконструйовані автором, постають каркасом, який дає змогу простежити складне мереживо стосунків, пристрастей, дискусій, котрими сповнювалися імперське життя та українсько-польські відносини на початку ХХ ст. і до вибуху Першої світової війни.

Книжка написана саме в тій тональності, якої потребує критично мислячий читач — без зайвих сентиментів, без пафосу й надмірного захоплення своїм героєм, без його ідеалізації. Вона читається «на одному диханні». Окремі сюжети тернистих шляхів і пошуків істини Липинським сприймаються як інтелектуально детективні. Не виникає бажання прогорнути/проминути якісь сторінки: кожне слово, нюанс, напівтон — важливі, як і кожен акцент, зважено розставлений талановитим дослідником.

Структура книжки містить передмову, стислий історіографічний огляд, п'ять розділів, поділених на підрозділи (і це зовсім не зайве, бо читач має можливість краще зорієнтуватися в тексті, повернутися до цікавих йому моментів і перечитати наново), післяслово («Замість післямови»), іменний покажчик.

І. Гирич так визначає жанр і мету своєї праці: «Ця книжка є однією з ланок дослідження про батька національного консерватизму. Автор не мав на меті подати повне дослідження життя і діяльності В. Липинського, що у такому обсязі є неможливим». Завдання праці, наголошує дослідник, «поєднати обидва компоненти: фактографічну історію та історію інтерпретаційну». Автор зізнається, що намагався більше зануритися в теоретичні й концептуальні підвалини творів В. Липинського, передусім тих, що написані були до 1914 р. [с. 18]¹. Джерелами дослідження слугували епістолярій діяча, його публіцистичні, полемічні й наукові праці, газетна й журнальна періодика, архівні документи. Використано мемуари й щоденники сучасників, меморіальні збірки. Автор виявляє широку обізнаність із напрацюваннями українських і польських істориків у царині липинськознавства, залучаючи до своєї праці здобутки колег або, навпаки, толерантно полемізуючи з їхніми висновками.

Важливою для сучасних біографічних студій уявляється теза, яку І. Гирич формулює з приводу можливості використання джерел, що можуть змалювати постать героя в не вельми привабливому вигляді: «На моє переконання, це варто робити, якщо документ містить велику кількість невідомої інформації, якщо серед суб'єктивного є багато цінного фактичного матеріалу, якщо при з'ясуванні стосунків перед нами на повний зріст постає характер людини та її духовні цінності. Сьогодні є багато охочих смакувати «полуничку», порпатися у звивинах свідомості великих, не занурюючись у документ, не аналізуючи обставини історичного часу, не зважаючи моментів особистої вдачі у поєднанні з перипетіями громадської праці та взаємин з іншими суспільними діячами. Насправді не існує „незручних” тем в історії, лише наше незнання проблеми, неспроможність зрозуміти документ та його відповідним чином проінтерпретувати» [с. 65].

У розділі 1 «Республіканський консерватор: В. Липинський до Української революції 1917–1921 рр.» відтворено біографічну канву до революційного періоду життя Вацлава Казимировича (1882–1917), окреслено сімейне оточення, чинники формування національної й мовної ідентичностей, початки громадської активності в гімназійній громаді, належність до гуртка молоді М. Требінської (знамениті

¹ Тут і далі в квадратних дужках посилання на рецензовану працю.

«журфікси»), співробітництво в газеті «Рада», «Літературно-науковому вістнику», інших органах преси, видання тижневика «Przegląd Krajobowy» (Київ, 1909), видання «Історії України» М. Аркаса та відгук Липинського на цю працю, втручання М. Грушевського як редактора в текст рецензії, шкідливі наслідки цього вчинку й болючі переживання молодого автора. Особливу увагу приділено змісту брошури В. Липинського «Шляхта на Україні» (Краків, 1909), яку І. Гирич називає ключовою серед українських історіософських книжок ХХ ст., порівнюючи з такими текстами концептуального характеру, як «Две русские народности...» М. Костомарова, «Историческая Польша и великорусская демократия» М. Драгоманова, а також виступами Ю. Бачинського й М. Міхновського у справі самостійності України [с. 38]. Дослідник підкреслює, що це — політичний памфлет, «першопочатковий твір з пропагандою концепції українського консерватизму» [с. 38]. Окремо розглянуто створення альманаху «Z dziejów Ukrainy» (1912), його місце й значення у творчості Липинського.

Змальовано особисте життя, у діалогічному ключі зображено спілкування з сучасниками, відтворено психоемоційний та фізичний стан, зокрема, проблеми зі здоров'ям, із яким Липинському не поталанило ще з молодих років. «Хвороби не давали можливості працювати з максимальною віддачею. Не дуже лагодилося особисте життя, а це ще більше розхищувало слабке здоров'я» [с. 23]. На с. 21–23 ретельно зафіксовано всі переміщення Липинського, який з 1907 р. по квітень 1913 р. переважно мешкав у Кракові, але бував і у Львові, і в Закопаному, і батьківській садибі в с. Затурцях на Волині. З липня 1913 р. до липня 1914 р. постійно мешкав у своєму маєтку на Уманщині — хуторі Русалівські Чагарі, який дістав у подарунок від дядька.

У 1903–1908 рр. Липинський здобував вищу агрономічну освіту в Ягеллонському університеті, але швидко захопився історичними студіями, розпочав навчання в Кракові і Женеві на гуманітарних факультетах, планував навчатися у Львівському університеті, хоча згодом відмовився від цієї думки. «Проте справжнього «наукового приготування» Липинський не отримав, бо... поринув у дослідницьку працю, водночас розгортаючи публіцистично-популяризаторську діяльність» [с. 22]. І. Гирич зауважує, що для його героя «ідеальним» було поєднання культурно-наукової праці з хліборобською, що знімало психічну напругу, заспокоювало та урівноважувало самопочуття [с. 24]. Змальовуючи стиль життя, побутові дрібниці, особливості характеру героя в період редагування часопису «Przegląd Krajobowy», запеклу полеміку з Б. Ярошевським, І. Гирич характеризує його як кипучу натуру, повну життєвої енергії, схильну в молоді роки до божественного способу життя, здатну знайти спільну мову з людьми різних політичних поглядів і

суспільного становища [с. 80–81]. Автор наголошує, що, пропагуючи українську ідею серед польського населення, Липинський був змушений користуватися польською мовою. Він мав чимало однодумців, проте «більшість його сучасників, не розуміючи його думок, вважала його українським донкіхотом» [с. 97].

Окреслюючи місце Липинського в тогочасному українському політичному й культурному соціумі, автор документовано показує його активну комунікацію з М. Грушевським, С. Єфремовим, Б. Грінченком та В. Доманицьким, підкреслює особливе значення дружби з останнім, називаючи Василя Миколайовича Доманицького, молодого здібного історика, текстолога й публіциста, найближчою для Липинського людиною з усього українського демократичного оточення, якій він довіряв найзаповітніші мрії й був з ним відвертим; Доманицький був для нього своєрідним «хрещеним батьком» у царині літератури [с. 24–25].

У розділі 2 «Політичне та ідеологічне тло діяльності В. Липинського» І. Гирич дає обґрунтовану відповідь на питання, чи був його герой у довоєнний період консерватором і прихильником монархічної влади, чи, може, став таким уже з початком Української революції; аргументовано з'ясовує, як співвідносилися в його суспільній ідеології консервативне мислення й демократична практика [с. 98–138]. Простежено стосунки з українськими націонал-демократами й соціал-демократами, вироблення спільної лінії щодо політичної окремішності України. Найбільш детально досліджено контакти з М. Грушевським, Є. Чикаленком, С. Єфремовим, А. Жуком. Особливе місце приділено київському з'їзду українців польської культури (1909 р.) — події, яка не пройшла повз сучасників.

Теоретичне значення має розділ 3 «Історіософія В. Липинського в його політичній публіцистиці» [с. 140–178], де аналізуються суспільно-політичні погляди мислителя 1908–1917 рр., демонструється кристалізація понять «нація», «територіалізм», «самостійність». Центральне місце приділено аналізу концепту «українська шляхта», який розробив діяч у своїх працях цього періоду. «Шляхта втілювала для Липинського, та й усіх істориків класичної Європи, хліборобський, землевласницький світ, який збудував європейську цивілізацію. Частиною цивілізації Європи є й Україна, й вона повинна мати своїх цивілізаторів — свою шляхту» [с. 154]. Як доводить І. Гирич, Липинський цю працю впрощування «української шляхти» в тіло української історії здійснив блискуче, створив «позитивний міф шляхти як явища соціальної структури ранньомодерної доби», з'ясував її лідерські функції в суспільстві й не протиставив козацтво шляхті, а поєднав їх в один організм [с. 155]. «Трактування В. Липинським було і свіжим, і несподіваним, і захопливим», — зауважує І. Гирич. Воно суттєво відрізнялося

від поглядів «народників» і політиків із інтелігентсько-демократичного табору. Міф «української шляхти» був потрібний Липинському для витлумачення поняття «класократія», давав змогу на рівні науки і політики розводити в різні боки поняття «національне» і «соціальне», шукати паралелей між політичною ситуацією кінця XIX — початку XX ст. та реаліями XVII ст. [с. 158–161]. Саме в цей час Липинський остаточно дійшов висновків, що нація — поняття суто політичне, що вона будується з усіх етносів української землі, що саме нація порушує і розв’язує проблему будівництва держави, що для перемоги національного проекту потрібна послідовна боротьба з чужими національними міфами й національно-державними ідеями в Україні, зокрема, теорією «триєдиної Польщі» або «триєдиної Русі» [с. 174–175].

Автор висловлює впевненість (і ця думка є наскрізною для фабули книги), що для В’ячеслава Казимировича на першому місці завжди були моральний імператив, політика чистих рук, доводячи цю тезу фактичним матеріалом [с. 177].

У розділі 4 з’ясовується біографічна канва останнього періоду життя В. Липинського (1914–1931 роки) — служба в діючій армії, життя в Полтаві у складі кінного резерву, де застала його Лютнева революція; спроби українізувати свою військову частину, творення Української демократично-хліборобської партії (УДХП) спільно з братами Шеметами, участь нової партії у виборах до Всеросійських Установчих зборів та — після III Універсалу Центральної Ради — до Українських Установчих зборів. Вибори для УДХП були провальними. Автор висловлює слушне припущення, що це розчарування могло переконати Липинського в неефективності парламентської виборчої системи, коли «люди голосують за фантомні уявлення, а не реальні програми і справи» [с. 181]. Фактографічно висвітлюється діяльність Липинського на посаді посла Української Держави в Австро-Угорщині (з 21 червня 1918 р. до 26 липня 1919 р.) та створення навесні 1920 р. нової монархічної партії орденського типу, якою став Український союз хліборобів-державників (УСХД), початок писання головного ідеологічного партійного трактату — «Листів до братів-хліборобів», перемовини з П. Скоропадським та згода останнього визнати концепцію «трудової монархії». Автор показує, як завдяки діяльності Липинського гетьман, а точніше, гетьманський рух, здобув на чужині величезну популярність, хоча «це важко було навіть спрогнозувати за кілька років до постановня УСХД» [с. 181–183].

Значну увагу приділено берлінському періоду буття Липинського, його недовгому співробітництву з Українським науковим інститутом (з 1926 р.), початку конфлікту з гетьманським середовищем, дискусіям із О. Назаруком (що його Липинський розглядав як свого селянського

Санчо-Пансу) та С. Томашівським, які спочатку були серед його прихильників, заснуванню нової консервативної організації — Братства українських класократів-монархістів (вересень 1930 р.) [с. 184–192].

Окремий підрозділ присвячено характеристиці найвідомішого історичного дослідження мислителя — «Україна на переломі» (1920), твору, що, на думку фахівців, започаткував державницьку історіографію [с. 211–222] на протигагу історіографії народницько-позитивістській.

Докладно проаналізовано ідеологічні дискусії з М. Грушевським у 1920-ті рр. [с. 226–235]. Сутнісним уявляється такий висновок І. Гирича: «Попри виразну меншість симпатиків консерватизму і монархізму серед суспільної когорти діячів, писання не демократа М. Грушевського, а консерватора В. Липинського справляли на інтелектуалів більший вплив. Чому? ... в порівнянні зі стилем писань М. Грушевського твори Липинського сприймаються як якесь одкровення, як відкриття істини... а магія сугестії викладу перетворює читача у союзника тих думок, що, на перший погляд, неминуче, здавалося б, приречені на несприйняття» [с. 234].

Здійснено змістовне порівняння поглядів Липинського з галицьким консерватизмом С. Томашівського [с. 235–245], у новому ракурсі й з новими деталями висвітлено непримиренний конфлікт із ідеологом інтегрального націоналізму Д. Донцовим [с. 245–254], взаємини з Вільгельмом Габсбургом (В. Вишиваним) і П. Скоропадським [с. 254–265].

У розділі 5 проаналізовано ідеологію, суспільні концепти і меседжі, стиль, форму й мову «Листів до братів-хліборобів», що з'явилися окремим виданням 1926 р. І. Гирич зазначає: «Твір цей не є перенесенням на український ґрунт загальноєвропейських ідей. Він є працею наскрізь оригінальною... Цим твором В. Липинський відразу вписав себе до мислителів світового рівня...» [с. 267]. Торкаючись причин української бездержавності у трактуванні Липинського, І. Гирич підкреслює, що той «творив українську мрію, національну легенду. Українська держава може бути тою силою, яка допоможе не лише українцеві, а й усьому світу відродитися» [с. 291]. Зауважимо, що ці месіанські думки бриніли ще в програмових документах Кирило-Мефодіївського братства. Актуальність провідних постулатів «Листів...» дослідник формулює, спираючись на доповідь І. Лисяка-Рудницького 1982 р. Водночас не оминає й тих думок, які вже втратили актуальність (модель української монархії, несприйняття республіканського парламентаризму, заперечення державотворчого потенціалу в українських політиків-демократів) [с. 294–295].

Усім змістом своєї глибокої, розумної й такої своєчасної книги автор переконує читача, що магнетизм творчого доробку Липин-

ського полягає в тому, що навіть у наскрізь суперечливій тезі він все одно буває або може бути правий. Його історія — це не те, що було, а те, що могло би бути. Він і історична, і дуже позаісторична людина. Творець моделей суспільства. Його творчість зрілого періоду — це чистий модерн: будівництво бажаної правди, а не правди, яка була. Його писання — література, філософія, ідея, а не банальний матеріалізм — і це більше, ніж факт. Завдяки цьому він є притягальним і надзвичайно конструктивним, повчальним для читача.

У післямові І. Гирич акцентує на головних уроках Липинського, до яких належать визнання безумовної потреби національної держави; усвідомлене розуміння, що саме якість провідної верстви (еліти) вирішує долю країни й народу; що лише традиція й культура змінюють суспільство на краще, бо «культура творить українську націю і державу»; необхідність постановня політичної нації (дух землі як визначальний чинник для визрівання нації); «культ героїв», «культ дорогих могил» як складові історичної пам'яті; середній клас, продуценти й хлібороби-власники як опора соціальних перетворень; відповідальність заможних верств за долю суспільства, класовий мир та злагода як шанс «врятувати українську державу від анархії та загибелі, забезпечити процвітання всіх її громадян» [с. 301]. Хочеться мати надію, що рецензована книга виявиться цікавою й потрібною не лише для фахівців-гуманітаріїв, а й для молодого прагматичного покоління, яке може багато чому навчитися у Вацлава Липинського.

*Світлана Григорівна ІВАНИЦЬКА,
доктор історичних наук,
завідувач кафедри публічного управління,
права та соціогуманітарних дисциплін
Запорізького інституту економіки та інформаційних технологій
(Запоріжжя, Україна)
<https://orcid.org/0000-0003-1677-1013>
Svetlana IVANYTSKA,
Doctor of Historical Sciences,
Head of the Department of Public Administration,
Law and Social Disciplines,
Zaporizhzhya Institute of Economics and Information Technologies
(Zaporizhzhia, Ukraine)*

Стаття надійшла 18.06.2020 р.